

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.30>

АВРАМЕНКО О. В.

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА,
ВЧИНЕНОГО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ ТА
ОДНОЧАСНО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ**

**CRIMINAL-LEGAL QUALIFICATION OF INTENTIONAL MURDER COMMITTED
IN A STATE OF STRONG MENTAL EXCITEMENT AND AT THE SAME TIME
EXCEEDING THE LIMITS OF NECESSARY DEFENSE**

Метою статті є визначити питання кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони. Досліджуються позиції вчених, а також положення чинного Кримінального кодексу України в частині відмежування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання від умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. Проведений аналіз судової практики та практики правозастосування за вчинення умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони. Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за різні види кримінальних правопорушень, які пов'язані з умисним заподіянням смерті людини. У розділі другому Особливої частини КК України, вбивства передбачені у п'ятих статтях. Визначено теоретичні підходи щодо кваліфікації діянь, вчинених в стані сильного душевного хвилювання, та позиції із врахуванням судової практики щодо відмежування кримінальних правопорушень, вчинених в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони. З'ясовано, що на відмінність від перевищення меж необхідної оборони вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання характеризується тим, що протиправні дії потерпілого не становлять настільки значної суспільної небезпеки, як це має місце при необхідній обороні та її перевищенні. За наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом є гнів, що породжує прагнення спричинити шкоду тому, хто посягає. В результаті емоційної напруженості та збудженості суб'єкт втрачає контроль над своїми діями. Перевищення меж необхідної оборони також супроводжується хвилюванням особи, що обороняється, однак це хвилювання не перешкоджає захистити себе від посягання. Обґрунтовано, що дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але не виключало здатність особи оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту, належить кваліфікувати за ст.118 КК України, тобто за більшу м'якою нормою, а не за ст.116 КК України.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, стан сильного душевного хвилювання, необхідна оборона, перевищення меж необхідної оборони, кримінально-правова кваліфікація, відмежування кримінальних правопорушень.

The purpose of the article is to determine the issue of the criminal-legal qualification of intentional murder, committed in a state of strong mental excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense. The positions of scientists, as well as the legal prescriptions of the current Criminal Code of Ukraine regarding the distinction between premeditated murder, committed in a state of strong emotional excitement, and premeditated murder when the limits of necessary defense are exceeded. The analysis of court practice and law enforcement practice for the application of the law for committing premeditated murders in a state of strong emotional excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense was carried out. Theoretical approaches to the qualification of actions committed in a state of strong emotional excitement are defined. and the position, taking into account judicial practice, regarding the demarcation of criminal offenses committed in a state of strong mental excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense are defined. Theoretical approaches, taking into account court practice, to the delineation of criminal offenses committed in a state of strong mental excitement and at the same time exceeding the limits of necessary defense are determined. The criminal legislation of Ukraine establishes responsibility for various types of criminal offenses that are associated with intentionally causing the death of a person. In the second chapter of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, murders are provided for in five articles. It has been found that, in contrast to exceeding the limits of necessary defense, the murder committed in a state of strong mental excitement is characterized by the fact that the victim's illegal actions do not constitute such a significant public danger as is the case with necessary defense and its excess. In the presence of a state of strong mental excitement, anger is a prominent motive, which gives rise to a desire to cause harm to the offender. As a result of emotional tension and excitement, the subject loses control over his actions. Exceeding the limits of the necessary defense is also accompanied by the anxiety of the person defending, but this anxiety does not prevent him from protecting himself from encroachment. It is substantiated that the actions of persons who committed murder when exceeding the limits of necessary defense and at the same time were in a state of strong mental excitement that suddenly arose but did not exclude the person's ability to assess the conformity of the harm caused by him to the dangerousness of the offense or the situation of protection, should be qualified according to Article 118 of the Criminal Code of Ukraine, that is, according to a milder norm, and not according to Article 116 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal offense, composition of a criminal offense, state of strong mental excitement, necessary defense, exceeding the limits of necessary defense, criminal-legal qualification, demarcation of criminal offenses.*

Постановка проблеми. Питання впливу стану сильного душевного хвилювання на кримінально-правову кваліфікацію привертало увагу багатьох вчених. Суттєвий внесок у розробку проблеми зробили О.В. Авраменко, А.М. Байлов, В.М. Бурдін, В.К. Гришук, В.О. Навроцький, Л.А. Остапенко, Н.М. Плисюк та інші. Кваліфікація діянь, вчинених при посяганні на життя людини у стані сильного душевного хвилювання, неоднозначно вирішуються в науковій літературі та в судовій практиці, у зв'язку з чим спробуємо розглянути різні точки зору на вказані проблеми, а також запропонувати власне бачення.

Поділяючи певною мірою погляди авторів низки публікацій, ми поставили конкретну мету – визначити питання кримінально-правової кваліфікації умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне розглянути питання кваліфікації умисного вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та одночасно при перевищенні меж необхідної оборони.

Для кваліфікації дій особи за ст. 116 «Умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання» КК України недостатнім є встановлення факту ймовірного перебування обвинуваченого під час вчинення кримінального правопорушення у стані фізіологічного афекту (психологічний критерій). Нормативна підстава кваліфікації за вказаною статтею передбачає обов'язкове врахування судом юридичного критерію, а саме раптовості виникнення стану сильного душевного

хвилювання та причин його виникнення (жорстоке поводження, або таке, що принижує честь і гідність особи, а також за наявність системного характеру такого поводження з боку потерпілого).

Встановлення юридичного критерію стану сильного душевного хвилювання є компетенцією суду, а не експерта. На цьому наголосив Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду при розгляді справи № 759/17836/17.

Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за різні види кримінальних правопорушень, які пов'язані з умисним заподіянням смерті людини. У розділі другому Особливої частини КК України, вбивства передбачені у п'яťох статтях.

Такий стан законодавства обумовлений реалізацією мети максимальної диференціації відповідальності за вказані діяння безпосередньо у кримінальному законі. Крім того, таке становище передбачає необхідність врахувати наявність певного стану особи при вчиненні кримінального правопорушення та інших обставин, за яких його було вчинено. Диференціація кримінальної відповідальності тягне за собою наявність декількох кримінально - правових норм, під ознаки яких може підпадати вчинене кримінальне правопорушення. Це, в свою чергу, обумовлює певні проблеми при кваліфікації таких посягань.

У теорії кримінального права та судовій практиці неоднозначно вирішується питання кваліфікації умисних вбивств в стані сильного душевного хвилювання та при перевищенні меж необхідної оборони, що вчинені одночасно.

Зокрема, в одних випадках вчинення умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, коли особа одночасно перебувала в стані сильного душевного хвилювання, суди кваліфікують діяння як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони за ст.118 КК України, а не за ст.116 КК України як умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

В інших випадках, за наявності таких самих ознак, вчинене кваліфікують як вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

Виникає питання, у зв'язку з чим можливе таке співпадіння ознак двох самостійних кримінально правових норм та як застосовувати закон у таких ситуаціях?

Відповідаючи на перше питання, доцільним видається відзначити таке: стан сильного душевного хвилювання та стан необхідної оборони можуть бути викликані за таких умов як жорстоке поводження, або таке, що принижує честь і гідність особи, а також за наявність системного характеру такого поводження з боку потерпілого. У ст.116 КК України такі умови прямо вказані у диспозиції. Для складу кримінального правопорушення передбаченого ст.118 КК України ці умови можуть бути формою суспільно небезпечного посягання, яке викликало стан необхідної оборони. Отже, наведені стани не виключають один одного.

Говорячи про стан сильного душевного хвилювання, законодавець не розкриває його суті, а без цього неможливо правильно визначити юридичну природу складу кримінального правопорушення.

У теорії кримінального права наявні різні позиції щодо поняття стану сильного душевного хвилювання. Одні вчені, говорячи про сильне душевне хвилювання, мають на увазі лише фізіологічний афект і вважають зазначений стан не хворобливим. Інші, характеризуючи стан сильного душевного хвилювання, розуміють теж фізіологічний афект, але одночасно мають на увазі й просто афект, його вид: (гнів, страх), наводять приклади із судової практики, в яких під впливом цих афектів вчинялись злочини. Ототожнення стану сильного душевного хвилювання та афекту на нашу думку не є правильним, оскільки не кожний афект визнається станом сильного душевного хвилювання.

Поняття необхідної оборони визначено законодавцем в ч.1 ст.36 КК України і є конституційним правом кожної особи, що закріплено в ч.3 ст. 27 Конституції України.

Відповідь на друге питання ми знаходимо у абзаци 1 п.10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.06.1991 №4 «Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань», в якому відзначалося, що дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, належить кваліфікувати за ст.97 КК України, тобто за більш м'якою нормою, а не за ст.95 КК України 1960 року.

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» у п.12 наведена вище постанову від 1991 визнала такою, що втратила чинність. Проте відповідного положення щодо кваліфікації вбивств за такої ситуації, чинна постанова не містить.

Відсутнє відповідне положення і у постанові Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 №2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

З наведених вище положень можна зробити два висновки:

1. Правило кваліфікації вбивства за вказаних обставин було упущено Пленумом Верховного Суду України і кваліфікувати вчинене слід користуючись таким самим правилом, яке було відзначено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 28.06.1991 № 4.

2. Пленум Верховного Суду України, враховуючи положення ч.4 ст.36 КК України вважає, що вбивство вчинене одночасно в стані необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання, у всіх випадках виключає кримінальну відповідальність.

І дійсно, суди, як правило, кваліфікують злочинне діяння за нормою, яка передбачає менш суворе покарання у санкції статті.

Санкція умисного вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання передбачає покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років, а санкція умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони позбавлення волі до 2 років. Отже, перевагу слід віддавати нормі, яка встановлює найбільш привілейований вид злочину, яка покращує становище особи.

При кримінально правовій оцінці ситуацій співпадіння стану сильного душевного хвилювання та необхідної оборони виникає й інше питання, яке практично не вирішується ні у теорії кримінального права, ні у практиці застосування кримінального закону.

Ч.4 ст.36 КК України передбачає, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту.

Тобто стан сильного душевного хвилювання в такому випадку є умовою, що виключає злочинність діяння при необхідній обороні.

З цього випливає, що стан сильного душевного хвилювання, виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності, за вчинення вбивства у стані необхідної оборони лише за умови, якщо сильне душевне хвилювання виключало здатність особи оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту. Однак, видається, на практиці можливі випадки, коли стан сильного душевного хвилювання не виключає такої здатності. В таких випадках діяння, на нашу думку слід кваліфікувати за статтею, яка передбачає менш суворе покарання.

Для розмежування умисного вбивства вчиненого в стані сильного душевного хвилювання та умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони необхідно враховувати мотивацію суб'єкта.

На відміну від стану сильного душевного хвилювання мотив при необхідній обороні характеризується наміром захистити свої законні інтереси, інтереси держави, суспільства або іншої особи шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає.

На відмінність від перевищення меж необхідної оборони вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання характеризується тим, що протиправні дії потерпілого не становлять настільки значної суспільної небезпеки, як це має місце при необхідній обороні та її перевищенні.

За наявності стану сильного душевного хвилювання визначним мотивом є гнів, що породжує прагнення спричинити шкоду тому, хто посягає. В результаті емоційної напруженості та збудженості суб'єкт втрачає контроль над своїми діяннями.

Перевищення меж необхідної оборони також супроводжується хвилюванням особи, що обороняється, однак це хвилювання не перешкоджає захистити себе від посягання.

Н.М. Плисюк, аналізуючи склади злочинів, передбачених статтями 116 і 118 КК України, вказує на те, що вказані злочини є різновидами умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах. Цим, перш за все, визначається схожість їх об'єктивних та суб'єктивних ознак. Зближує їх обстановка, яка полягає в протиправній поведінці потерпілого. Для цих суміжних складів злочинів характерним є раптовість виникнення умислу на вбивство, відсутність проміжку часу між протиправною поведінкою потерпілого і заподіянням йому смерті. Також схожістю вказаних злочинів виступає і те, що обидва вони можуть вчинюватися винним у стані сильного душевного хвилювання. Наявність багатьох моментів, які є характерними як для умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання, так і умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, призводить іноді до їх ототожнення на практиці [1, С.165-166].

Так, обґрунтовуючи висновки щодо правильності правової кваліфікації дій обвинуваченого за ст.116 КК України, суд вказав, що обвинувачений вчинив умисне вбивство, внаслідок

сильного душевного хвилювання, яке було викликано жорстоким поведінням з боку потерпілого та його протиправними діями відносно обвинуваченого та його дружини. Однак колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Івано-Франківського апеляційного суду в ухвалі від 05.09.2022, з вказаними висновками суду першої інстанції не погодилася та вказала про те, що суд першої інстанції, встановивши, що потерпілим було застосовано суспільно небезпечне посягання до обвинуваченого та його вагітної дружини, не проаналізував сукупність досліджених доказів щодо встановлення факту перебування обвинуваченого у стані необхідної оборони та безпідставно вказав на те, що останній не потребував захисту своїх інтересів. За таких обставин, суд першої інстанції повинен був встановити чи перебував обвинувачений у стані необхідної оборони та чи відповідали його дії вимогам закону. Перебування обвинуваченого у сильному душевному хвилюванні не унеможливило існування стану необхідної оборони під час якої обвинувачений має право захищати свої інтереси шляхом заподіяння шкоди. Разом з тим, наявність сильного душевного хвилювання дійсно може вплинути на здатність об'єктивно оцінити ситуацію щодо реального існування посягання [2].

Слушною з цього приводу є позиція Навроцького В.О. про те, що при конкуренції між статтями, які встановлюють відповідальність за основний, кваліфікований та привілейований склади злочинів, пріоритет мають норми, які передбачають відповідальність за привілейований склад злочину [3, С.454].

З вказаного прикладу з судової практики вбачається, що стан сильного душевного хвилювання та стан необхідної оборони не виключають один одного і при вирішенні питання про кримінально-правову кваліфікацію вчиненого діяння, за наявності для цього підстав, суди в однаковій мірі повинні дослідити питання про те, чи перебувала особа на момент вчинення кримінального правопорушення в стані сильного душевного хвилювання і чи вчинене нею діяння не містить ознак необхідної оборони або перевищення її меж.

Висновки. Враховуючи наведене вище, вважаємо за доцільне зберегти загальнообов'язковість правила про кваліфікацію вбивства вчиненого одночасно за наявності необхідної оборони з перевищенням її меж та стану сильного душевного хвилювання. У таких випадках суди зобов'язані встановити здатність особи оцінити відповідність заподіяваної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту. Дії осіб, які вчинили вбивство при перевищенні меж необхідної оборони і одночасно перебували у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло, але не виключало здатність особи оцінити відповідність заподіяваної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту, належить кваліфікувати за ст.118 КК України, тобто за більш м'якою нормою, а не за ст.116 КК України.

Список використаних джерел:

1. Плисюк Н.М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 231 с.
2. Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Івано-Франківського апеляційного суду в ухвалі від 05.09.2022 (справа № 351/683/20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106137354>.
3. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.